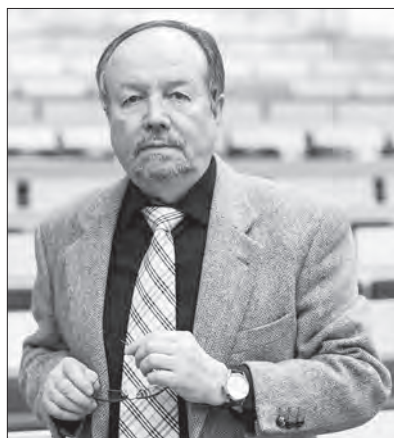

Sršatý sociolog na forbíně Petr Matějů 22. 7. 1950 – 16. 6. 2017

Bylo, nebylo. V počátku tuhnoucí normalizace přišli do Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV dva mladíci, jeden s knírkem. Že prý by rádi – v tandemu – zkoumali problémy lidských potřeb. Docentka Filipcová je odlifrovala ke mně jako rádoby „expertu na spotřebu“. Byli to Petr Matějů a Hynek Jeřábek. Cestu do Jilské si oba záhy vyšlapali a v oddělení pro výzkum životního způsobu se později vytvořil mladý tým, do něhož patřili ještě Ivan Gabal, Marek Boguzsak a Jiří Rak. V hustém dýmu z cigaret se vedly řeči o tom, jak zdravě, a hlavně tak nějak po socialisticku žít, na rozdíl od odcizeného živoření v konzumní společnosti.

© PixelPromo, archiv ELTON hodinářská

Petr Matějů

Tehdy ještě stál Petr Matějů na dvou nohách – divadelní a sociologické. Byl jedním ze zakládajících členů Divadla na okraji, které působilo v malostranském klubu Rubín. Zdeněk Potužil (mimochodem syn právníka a sociologa Františka Potužila) vedl soubor od avantgardní poezie ke smělym inscenacím. Vůbec poprvé zde byly inscenovány Hrabalovy Postřižiny, v nichž si Petr zahrál Francina – upjatého, pečlivého a nadmíru výkonného správce pivovaru. Kontrast k jeho bratrovi, urvanému „pábiteli“ Pepinovi v podání Ivy Hüttnerové nemohl být větší. Tehdy ovšem pan správce ještě nebyl rozhodnut, zda setrvá ve světě nežných fikcí, anebo se vypraví do drsné společenské reality.

V osmdesátých letech však už rozhodnuto bylo. Mladý sociolog se zúčastňoval akcí rozvracečů socialistického pořádku, aby byl v kontaktu se žhavou realitou. A pilně navštěvoval semináře Jana Řeháka, aby se naučil, jak onu realitu popsat statisticky. Připravoval se pro nové, těžší role, pro jejichž zvládnutí se však potřeboval obrátit na onačejší capacity, než jaké nacházel v Jilské ulici. Využil první možnosti vstoupit do kontaktu s „buržoazní sociologií“, což bylo zasedání Výboru pro stratifikaci ISA konané v roce 1984 v gulášově-socialistické Budapešti. Zde zaujal význačného amerického profesora Hausera, který mu obstaral postdoktorandské stipendium na roční pobyt v USA (viz jeho příspěvek v předchozím, anglickém čísle, SČ/CSR, 2017, 53 (3): 469–470).

Výjezd do USA v roce 1987 samozřejmě nešel pozornosti StB, která si již kufry pakujícího sociologa povolala se žádostí o spolupráci, prý podmiňující vý-

jezd. Sociolog však riskoval a odolal. Do zvláštního zavazadla pak ještě zabalil mohutný kožich (prý na ty tuhé zimy ve Wisconsinu), do něhož ovšem předtím zašil „flopáče“ se soubory dvou československých stratifikačních šetření z let 1978 a 1984. Ve vysněné Americe pilně pracoval a doučil se nejpokročilejší metodologii u svého velkého gurua a později přítele – již „Boba“ Hausera. Ten byl pro změnu zase kontaktován agentem FBI s dotazem, zda Petr není komunistický špión (co odpověděl, se lze dočíst ve zmíněném příspěvku).

V té době byl už Petr ponořen do problémů sociální stratifikace, rozhodnut utkat se i s tradicí její „české školy“. Vstoupil do teoreticko-metodologického střetu s Pavlem Machoninem hned poté, kdy se tento přední sociolog pražského jara mohl po dvou desetiletích vrátit do výzkumu. Když se Pavlovi nepodařilo obnovit Ústav sociálně-politických věd UK (zrušený v roce 1969 pro „pravicový oportunismus“ – jak takové obvinění dnes někomu vysvětlit?), byl to však právě Matějů, kdo z pozice zástupce ředitele inicioval jeho přijetí do Sociologického ústavu. A byl to také on, kdo již předtím navrhl Machoninovo jmenování čestným předsedou Výboru pro stratifikaci a mobilitu ISA. Stalo se tak u příležitosti konference tohoto výboru konané v roce 1991 v Praze za nevídané účasti osmdesáti zahraničních badatelů – opět uspořádané především Petrovou zásluhou.

A tak jsme mohli pyšně pozvat vybrané koryfeje výzkumu sociální struktury do svatostánku našich debat v husákovském bezčasu, slavné pivnice U Zlatého tygra. Naše nadšení trochu zchladilo, když si koryfeje začali přelévát plzeňský mok mezi svými půllitry jako nějaké – s prominutím – anglické patoky. Kdyby to viděl „Bohoušek“ Hrabal, rozhořčil by se dozajista. Pro nás však bylo důležité něco úplně jiného, totiž že se zde začalo zadělávat na první – a dodnes největší – výzkum sociální stratifikace a mobility ve východní Evropě. Díky vysoké prestiži a nasazení pánů Treimana a Szelenyiho byl zafinancován z prostředků americké National Academy of Sciences.

U jednoho výzkumu však ani zdaleka nezůstalo, kontaktů, témat a práce přibývalo. Právě z Petrových úst jsme mohli poprvé zaslechnout tajemné zkratky jako „ajesepí“ a „sijals“, později pak „pijak“, „pisa“ či „tymy“. Šlo o významné mezinárodní programy, do nichž jsme především jeho zásluhou vstoupili a jejichž data jsou dnes používána s naprostou samozřejmostí. Kvantitativně orientovaná sociologie tak najednou měla z čeho vařit a čím se prezentovat na mezinárodní scéně. Ale spíše než surovin a ingrediencí se začalo nedostávat kuchařů. Petr tedy budoval tým, získával mladé spolupracovníky, zapojoval je a učil světové kuchyni.

Zůstaňme však raději u divadelní rétoriky. Vzpomenu-li, jak často jsme si citovali moudrá slova Jana Wericha z jeho předscén s Miroslavem Horníčkem (já coby autentický pamětník), nabízí se paralela. Také Petr měl totiž rád „forbínu“. Zůstat v ději, ale s odstupem a nadhledem, využít příležitosti k – dnešní hantýrkou vyjádřeno – nastolování agendy. Činil tak především v samotném bádání, nicméně vyhledávanými forbínami mu byly nejrůznější grémia, výbory a komise, načas i parlament. To vše je popsáno jinde. Před závažnými kroky často říkal:

„Musím, nedá se nic dělat.“ Samozřejmě nemusel a činit se dalo mnoho jiného. Jenže on nebyl oportunní, nerad hrál předepsané role, chtěl být sám sobě dramatikem i režisérem.

Se správcem Francinem měl společnou i technickou zdatnost, velkou plíči a pečlivost. Jaká byla jeho radost, když si jeho model (samozřejmě strukturní!) po desítkách hodin práce konečně „sedl“? Byl rovněž neméně posedlý novotami – ať se týkaly témat, metodologie, hardwaru či softwaru. A stejně jako pan správce, vymýšlející si motivační slogany do hospod, měl smysl pro „visibilité“ (o jejíž potřebě nás na počátku obnoveného Sociologického ústavu poučoval z Paříže přibyvší Zdeněk Strmiska). Napsal stovky článků pro noviny a časopisy, poskytl desítky rozhovorů, nevyhýbal se rozhlasu ani televizi. V tomto mezi sociology těžko nacházel sobě rovného. Ale nakonec i v tom, kolik „starostí a protivenství“ (jako Francin) si dovedl naložit na záda.

S divadlem zůstal Petr v kontaktu už jen jako častý návštěvník – se svojí báječnou manželkou Martou shlédli snad všechna představení malých scén. Jeho herecké zkušenosti se však uplatnily v častých konferenčních prezentacích, jejichž kvalitu nejlépe vystihuje slovo brilantní. Předcházela jim však pečlivá příprava, a to nejen statistická, ale i dramatická – napínavý příběh vypointovaný do překvapivého závěru a přednesený skvělou rétorikou. Zatímco jeho psaní – dovolím si říci – bylo někdy poněkud rozvláčné (vždy bylo kde škrtat), v časově limitovaném konferenčním útvaru řekl právě tolik slov, kolik bylo třeba. Nakonec to se týkalo i novinových článků, rovněž s prostorovým omezením.

Náročná očekávání ohledně tempa a výsledků však některé jeho spolupracovníky udolala. Přihodilo se to i pisateli tohoto lítostného textu, byť až po mnoha letech úzké a plodné spolupráce. Ta je pojednána jinde a jinými. Rovněž nechci opakovat, co už bylo o díle Petra Matějů napsáno – v biografickém heslu v Nešporově *Slovníku českých sociologů* (Praha: Academia 2013), jehož jsem byl shodou okolností pachatelem, v jeho *Dějinách české sociologie* (Praha: Academia 2014) a naposledy i v jeho nekrologu pro časopis *Sociológia* (v tisku). Hlavní myšlenky Petrova rozsáhlého díla také popsal Mike Smith v nekrologu otištěném v již zmíněném anglickém čísle tohoto časopisu („In Memoriam, Petr Matějů.“ *SČ/CSR*, 2017, 53 (3): 463–468).

V první řadě je ovšem třeba odkázat na knihy a stati Petra Matějů samotného, které jistě nezůstanou bez studia, následování i pokračování. Připomenuty jsou ve výběrové bibliografii českých textů připojených k tomuto příspěvku – většina jich byla publikována v Sociologickém časopise. Komplementární výběrová bibliografie anglických textů je uvedena ve zmíněném nekrologu Mikea Smithe. A byl-li Petr právem pyšný na svůj citační rejstřík, zmíním tu jen, že Google Scholar mi jich právě napočítal 2851.

Slovo „sršatý“ v názvu tohoto příspěvku jsem si – bohužel už bez dovození – vypůjčil od Milana Petruska, který je kdysi použil pro Iva Možného. Myslím totiž, že sedí i na Petra, který byl pohříchu ještě o něco sršatější. Oba profesori se vzájemně ctili a přátelili, jejich témata se prolínala, byť každý šel na věc takřkajíc

z jiné strany. Na „Možného fakultě“ se Petr habilitoval a odtud se vydal k profesuře. Když byla Ivoovi předávána Cena Neuron za přínos světové vědě v oboru společenských věd, Petr v projevu uvedl, že „[Ivo] uměl předvídat a neúnavně otevíral klíčová témata doby: proces transformace, proměny rodiny a klíčovou roli vzdělávacího systému“.

Myslím, že něco podobného platí i o řečníkovi samotném. Krize maskulinity, o které Ivo tak často hovořil, ostatně spadá do tematického záběru Petrova posledního projektu o „proměně vzorců genderových nerovností ve vzdělávání a na trhu práce“. Ten byl energicky zahájen v tomto roce, jeho pokračování a dokončení se už Petr bohužel nezúčastní. Nestihl se už ani pokochat kolektivním dílem *Moc krásy: Pomáhá krása a atraktivita k životnímu úspěchu?* (Praha: Karolinum 2017), které nyní vyšlo jako výsledek předchozího projektu. Stejnému tématu je v tomto čísle Sociologického časopisu věnována stať napsaná jím společně s Petrou Anýžovou.

V souvislosti s Ivem Možným je ještě třeba poukázat na obdobnou „budovalenskou vášeň“, která sice neměla v Petrově případě tak jednoznačné a dlouhodobé výsledky, jakým bylo vybudování brněnské Fakulty sociálních studií, nicméně co do snah a dobrých úmyslů nebyla zřejmě menší. Neměli bychom ani přejít fakt, že i přes četné nabídky zajímavých profesorských míst v zahraničí se Petr omezil jen na krátkodobé výjezdy a raději zaměřil své inovační a modernizační úsilí na domácí instituce.

Je třeba velmi želeť předčasného odchodu Petra Matějů. Čas jeho života byl nečekaně ukrácen, s Hrabalem řečeno postřížen. Do nejbližší budoucnosti měl mnoho plánů a rozmyšlené cesty k jejich realizaci, nechyběl ani kvalitní tým spolupracovníků. Na nich tedy zůstane dokončit rozdělanou práci a pokračovat nastoupenou cestou.

Jiří Večerník

Publikace Petra Matějů vydané v češtině

Stati

- Matějů, P. 1985. „K využití logaritmicko-lineárních modelů v analýze mobilitních dat.“ *Sociologický časopis* 21 (1): 53–70.
- Matějů, P. 1989. „Metoda strukturního modelování. Přehled základních problémů.“ *Sociologický časopis* 25 (4): 399–418.
- Boguszak, M., I. Gabal a P. Matějů. 1990. „Ke koncepcím vývoje sociální struktury v ČSSR.“ *Sociologický časopis* 26 (3): 168–186.
- Matějů, P. 1991. „Kdo získal a kdo ztratil v socialistické redistribuci: Čtyřicet let vývoje vzdělanostních nerovností v Československu.“ *Sociologický časopis* 27 (1): 3–38.
- Matějů, P. 1991. „Vzdělanostní stratifikace v Československu v komparativní perspektivě.“ *Sociologický časopis* 27 (3): 319–345.

- Matějů, P. a B. Řeháková. 1992. „Od nespravedlivé rovnosti ke spravedlivé nerovnosti? Percepce sociálních nerovností a sociální spravedlnosti v současném Československu.“ *Sociologický časopis* 28 (3): 293–318.
- Matějů P., B. Řeháková. 1992. „Vliv mentálních schopností a sociálního původu na vzdělanostní aspirace.“ *Sociologický časopis* 28 (5): 613–635.
- Matějů, P. 1993. „Determinanty ekonomického úspěchu v první fázi postkomunistické transformace. Česká republika 1989–1992.“ *Sociologický časopis* 29 (3): 341–366.
- Matějů, P., B. Řeháková. 1993. „Revoluce pro koho? Analýza vybraných vzorců intragenerační mobility v období 1989–1992.“ *Sociologický časopis* 29 (3): 309–325.
- Matějů, P., J. Straková. 2003. „Role rodiny a školy v reprodukci vzdělanostních nerovností. Sociologický pohled na úlohu víceletých gymnázií ve světle výzkumu PISA 2000.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 39 (5): 625–652.
- Matějů, P., B. Řeháková, N. Simonová. 2004. „Kulturní a sociálně ekonomické zdroje nerovností v šancích na dosažení vysokoškolského vzdělání v České republice v letech 1948–1999.“ *Sociológia* 36: 31–56.
- Matějů, P. 2005. „Ke kořenům sociálně psychologického modelu sociální stratifikace.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 41 (1): 70–30.
- Matějů, P., M. L. Smith, J. Basl. 2008. „Rozdílné mechanismy – stejné nerovnosti. Změny v determinaci vzdělanostních aspirací mezi roky 1989 a 2003.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 44 (2): 371–399.
- Matějů, P., T. Konečný, S. Weidnerová, H. Vossenssteyn. 2009. „Financování studia a vývoj v nerovnostech v přístupu k vysokoškolskému vzdělávání v České republice a Nizozemsku.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 45 (5): 993–1031.
- Matějů, P., T. Konečný. 2009. „Může sociologie přispět k deficitům veřejných politik? Odpověď na polemické příspěvky Tomáše Katrňáka a Martina Kreidla.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 45 (5): 1045–1054.
- Smith, M. L., P. Matějů. 2011. „Restrifikace české politiky. Vývoj třídně podmíněného volebního chování v České republice v letech 1992–2010.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 47 (1): 33–59.
- Matějů, P., M. Smith. 2012. „Kontinuita a změna v přesvědčeních o distributivní spravedlnosti v České republice v letech 1991 a 2009.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 48 (1): 65–84.
- Matějů, P., N. Simonová. 2013. „Koho znevýhodňuje škola: chlapce, nebo dívky? Rozdíly v dovednostech, školních výsledcích a vzdělanostních aspiracích dívek a chlapců devátých tříd základních škol.“ *Orbis Scholae* 7 (3): 107–138.
- Matějů, P., P. Anýžová. 2015. „Role lidského kapitálu v úspěchu na trhu práce: srovnání šesti evropských zemí participujících na projektu PIAAC.“ *Sociológia – Slovak Sociological Review* 47 (1): 31–65.
- Matějů, P., J. Večerník. 2015. „Kompetence, vzdělání a lidský kapitál v České republice ve světle dat OECD-PIAAC.“ *Politická ekonomie* 2: 185–203.
- Weidnerová, S., P. Matějů. 2015. „Hodnotový kontext volby mezi kariérou a domácností: mezinárodní srovnání.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 51 (4): 637–666.
- Matějů, P., D. Hamplová, P. Hampl, M. Loužek, S. Weidnerová, P. Anýžová, M. Smith. 2017. *Moc krásy: Pomáhá krása a atraktivita k životnímu úspěchu?* Praha: Karolinum.
- Matějů, P., P. Anýžová. 2017. „Krása jako kapitál: Role atraktivity v úspěchu na trhu práce.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 53 (4): 503–531.

Editorství

- Večerník, J. (ed.), P. Matějů (vedoucí týmu). 1998. *Zpráva o vývoji české společnosti 1989–1998*. Praha: Academia.
- Matějů, P., K. Vlachová & al. 2000. *Nerovnost, spravedlnost, politika: Česká republika 1991–1998*. Praha: Academia.
- Matějů, P., J. Straková et al. 2006. *Nerovné šance na vzdělání: Vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Praha: Academia.
- Matějů, P., J. Straková, A. Veselý (eds.). 2010. *Nerovné šance na vzdělání: Od měření k řešení*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).